

ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТІ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

Мар'ян ПІТИН

Львівський державний університет фізичної культури

Анотація. Відповідно до дидактичних принципів навчально-тренувального процесу, у спорті першочергово відбувається формування знань, що реалізується під час теоретичної підготовки.

Метою дослідження було визначення сучасного стану та проблем теоретичної підготовки у спорті.

Установлено наявність протиріччя між існуванням теоретичної підготовки як відносно самостійної сторони підготовки в системі багаторічного вдосконалення спортсменів і відсутністю належного її науково-методичного обґрунтування. Проблематика теоретичної підготовки визначається необхідністю її структурно-функціональних змін, формування моделей систем знань спортсменів у різних групах видів спорту та на різних етапах багаторічної підготовки, розробці комплексу засобів і методів реалізації на різних етапах багаторічної підготовки, методології впровадження, інтеграції в систему підготовки фахівців спорту.

Ключові слова: теоретична підготовка, стан, проблеми.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА
В СПОРТЕ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

Марьян ПИТЫН

*Львовский государственный университет
физической культуры*

Аннотация. В соответствии с дидактическими принципами учебно-тренировочного процесса в спорте первоочередно происходит формирование знаний, которые реализуются в процессе теоретической подготовки.

Целью исследования было определение современного состояния и проблем теоретической подготовки в спорте.

Установлено существование противоречий между существованием теоретической подготовки как относительно самостоятельной стороны подготовки в системе многолетнего совершенствования спортсменов и отсутствием надлежащего ее научно-методического обоснования. Проблематика теоретической подготовки определяется необходимостью ее структурно-функциональных изменений, формирования моделей систем знаний спортсменов в различных группах видов спорта и на разных этапах многолетней подготовки, разработке комплекса средств и методов реализации на различных этапах многолетней подготовки, методологии внедрения, интеграции в систему подготовки специалистов спорта.

Ключевые слова: теоретическая подготовка, состояние, проблемы.

THEORETICAL TRAINING IN SPORTS:
STATE AND PROBLEMS

Maryan PITYN

Lviv State University of Physical Culture

Abstract. In accordance with the didactic principles of the training process in sport the first stage is the formation of knowledge implemented in the theoretical training.

The aim of the study was to determine the current state and problems in theoretical training in sport.

There was determined the contradiction between the existence of theoretical training as relatively independent part of training in the athletes long-term development and the lack of proper scientific and methodological substantiation. Problems of theoretical training are determined by the need of structural and functional changes, development models of knowledge systems of athletes in different groups of sports and at different stages of long-term development, working out complex of means and methods of implementation for different stages of development, implementation methodology, and integration into the system of sports specialists.

Key words: theoretical training, state, problems.

Постановка проблеми. Система підготовки спортсменів упродовж XX–XXI століть зазнавала суттєвих змін теоретико-методичного й організаційного характеру, що, власне, і забезпечило стрімке зростання результатів у різних видах спорту [4, 6].

Фундаментальні дослідження й узагальнення наукової думки галузі фізичної культури та спорту дозволили констатувати існування відносно окремих та водночас тісно взаємопов'язаних сторін процесу підготовки спортсменів: фізичної, технічної тактичної, теоретичної, психологічної й інтегральної підготовки [4, 6].

При цьому, відповідно до дидактичних принципів навчально-тренувального процесу у спорті, послідовність утворення у спортсменів різних сторін підготовленості при яких насамперед здійснюється формування знань та в подальшому на їх основі – умінь та навичок (А. А. Тер-Ованесян, И. А. Тер-Ованесян, 1992; А. А. Сидоров, А. А. Карелин та ін., 2000; Г. А. Кузьменко, 2008). Цілеспрямований процес передачі знань у спортивному тренуванні реалізується засобами теоретичної підготовки.

Зв'язок з науковими темами та планами. Дослідження виконано згідно з темою 2.8 «Удосконалення підготовки спортсменів в окремих групах видів спорту» Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури та спорту на 2011–2015 рр.

Мета дослідження: визначити сучасний стан і проблеми теоретичної підготовки у спорті.

Об'єкт дослідження: система підготовки спортсменів.

Предмет дослідження: теоретична підготовка у спорті.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення, індукції та дедукції, порівняння, систематизації, історичний метод, аналіз документальних матеріалів.

Результати дослідження та їх обговорення. Еволюція наукових поглядів на процес підготовки спортсменів у різних групах видів спорту позначилася на значній кількості фундаментальних досліджень, присвячених як окремим сторонам навчально-тренувального процесу – фізичній (В. М. Заціорський, 1970; В. В. Кузнецов, 1970; Ю. В. Верхошанский, 1985; Ю. Хартман, Х. Тюннеманн, 1988; М. М. Булатова, В. М. Платонов, 1995; М. М. Линець, 1997; В. И. Лях, 2005 та ін.), технічній (Ю. К. Гавердовський, 1991–2007; Г. Штарк, 1971; М. М. Боген, 1981; А. Н. Лапутин, 1986; А. А. Новиков, 1999), тактичній (Й. Талага, 1988; А. В. Дулибский, 1997; С. М. Банах, 2004; Ж. Л. Козіна, 2010;), інтегральній (Е. О. Мітова, 2004; Б. Н. Шустин, 1995; В. С. Келлер, 1975), психологічній (В. И. Воронова, 2007; Г. Д. Горбунов, 2007; Р. М. Загайнов, 1991; Е. П. Ильин, 2009; А. Ц. Пуни, 1967–1984; А. В. Радионов, 1995; Г. Селье, 1982; Б. В. Турецкий, 1993; Р. С. Уэйнберг, Д. Гоулд, 2001;) підготовці, так і їх поєднання в системі багаторічного вдосконалення спортсменів (А. П. Бондарчук, 2000; Г. А. Лісенчук, 2004; І. Г. Максименко, 2010; М. О. Носко 2003; Ю. О. Павленко, 2012 та ін.) у різних видах спорту.

На думку В. Н. Платонова (1997, 2004), теоретична підготовка має свою частку в межах реалізації кожної з них і повинна здійснюватися на всіх етапах багаторічної підготовки спортсменів.

Проте, незважаючи на окремі спроби наукового пошуку в напрямі теоретичної підготовки спортсменів (М. Арпино, 2011; С. Белих, 2005; Ю. Ф. Буйлин и др., 1981; Л. В. Занков, 1960; А. В. Ивойлов, 1972; Е. Б. Исаева, 2011; Н. В. Ким, 2011; А. В. Коробов, 1962; Г. А. Кузьменко, 2008; І. Г. Максименко, 2009; Ю. Е. Мкртчян, 1993; О. Ніколайчук, 2007; В. В. Строкатов, 1975–1980; А. А. Шахов, П. А. Балбеков, А. А. Орлов, 2009), у масиві науково-методичної інформації галузі фізичної культури та спорту відсутні фундаментальні дослідження щодо концептуальних основ теоретичної підготовки у спорті в цілому з визначенням притаманної їй цілісно орієнтованої системи методів і засобів передачі та формування специфічних знань між учасниками спортивно-педагогічного процесу [3].

Актуальність обраного напрямку дослідження підкреслюється низкою основоположних нормативно-правових документів у галузі фізичної культури та спорту, серед них Закон України про «Фізичну культуру та спорт», указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури та спорту», навчальні програми для ДЮСШ з видів спорту та ін.

Необхідність поглибленого розгляду цієї проблеми зумовлюється також дискретністю вивчення теоретичної підготовки фахівцями у галузі фізичної культури та спорту. Так, достатньо широко обговорюється теоретична підготовка в фізичному вихованні різних груп населення (В. В. Белинович, 1958; А. Г. Васильчук, 2010; И. Н. Войткевич, 2009; В. Л. Киреев, 2010; І. В. Лисак, 2012; М. Саїнчук, 2011; Р. Р. Сіренко, 2005–2008; А. А. Томенко, 2007–2012), при цьому відсутня акцентована увага на науковому пізнанні та пошуку ефективної концепції теоретичної підготовки спортсменів.

Відзначається (В. О. Дрюков, 2002–2012; Ю. О. Павленко, 2005–2012; Ю. М. Шкрєбтій, 2001–2006), що для спорту є притаманна постійна актуалізація окремих компонентів та системи підготовки в цілому. Це стосується й системи знань, структури та змісту їхнього викладення на різних етапах багаторічної підготовки спортсменів з урахуванням характерних особливостей визначеного виду спорту, кваліфікації, віку й інших особистісних якостей об'єкту формування специфічних знань.

Досягнутий нині новий якісний рівень спортивної діяльності й особливості його функціонування широко розглядалися в контексті світових процесів та її ґрунтовної інтеграції в різні галузі діяльності людини (В. І. Столяров, 1996–2011; В. С. Родіченко, 1996–2010; М. М. Булатова, 2002–2012; С. Н. Бубка, 2006–2012), що дозволило об'єктивно стверджувати про необхідність включення нових змістовних блоків інформації для оволодіння ними спортсменами.

Поряд із тим діяльність у галузі фізичної культури та спорту традиційно визначає необхідність вирішення проблем гуманізації суспільства, формування здоров'я нації за допомогою специфічних засобів (Ю. А. Бріскін, 1999–2012; М. М. Булатова, 2002–2012; В. М. Єрмолова, 2008–2012; В. І. Мудрік, 1999–2005), що лише частково відображена в підготовці спортсменів.

Теоретичні знання, отримані на різних етапах багаторічної підготовки, належать до системи цінностей спортсменів, яка формує передумови до успішного становлення та підтримки рівня спортивної майстерності (Г. М. Арзютов, 2000–2011; І. Д. Глазирін, 2005–2012; С. М. Потапчук, 2008; В. А. Баранов, 2010; С. Ю. Барінов, 2008–2011; В. Н. Платонов, 1997, 2004).

Стимулювання й економізація пізнавальної та розумової діяльності, підвищення інтелектуального рівня учасників навчально-тренувального процесу у спорті залишаються пріоритетними для цілісної системи формування спортивної майстерності на різних етапах багаторічної підготовки спортсменів (Ю. Д. Железняк, 1981; В. Н. Платонов, К. П. Сахновський, 1988; В. П. Филин, 1995; Л. В. Волков, 2002; В. Г. Никитушкін, 2009; В. С. Хилькевич, 2010), проте не знайшли свого належного висвітлення в науково-методичному доробку фахівців галузі.

Потреба визначення організаційно-методичних основ теоретичної підготовки на прикладі різних груп видів спорту зумовлюється необхідністю створення ефективного підґрунтя процесу вдосконалення спортивної майстерності на різних етапах багаторічної підготовки та водночас сприяння гармонійному розвитку особистості спортсмена (С. Н. Бубка, 2011; М. М. Булатова, 2007; В. С. Келлер, В. Н. Платонов, 1993; Л. П. Матвеев, 2001; В. Н. Платонов, 2004; А. А. Тер-Ованесян, І. А. Тер-Ованесян, 1992 та ін.).

Вивчення нормативно-правових документів підготовки спортсменів (навчальної програми ДЮСШ, СДЮШОР та ШВСМ) у різних видах спорту вказує на дискретність розгляду теоретичної підготовки.

Л. П. Матвеев (2001) та В. Н. Платонов (2004) вказують на наявність різних підходів до класифікацій у спорті залежно від тренувальної та змагальної діяльності спортсменів. За однією з них усі види спорту варто поділяти на шість груп [4; 6]:

- перша група характеризується атлетичними видами спорту, пов'язаними з активною граничною руховою діяльністю спортсмена (легка та важка атлетика, веслування, спортивна та художня гімнастика, спортивні ігри й одноборства);
- друга – види спорту, у яких діяльність спортсмена спрямована на управління засобами пересування (автомобіль, мотоцикл, літак, яхта та ін.);
- третя – види спорту з використанням спеціальної спортивної зброї (гвинтівки, пістолета, лука);
- четверта – види спорту, які базуються на зіставленні конструкторської діяльності (авіа-, судомодельний та ін.);
- п'ята – види спорту, пов'язані з пересуванням на місцевості (туризм, альпінізм та ін.);
- шоста – види спорту, у яких діяльність спортсмена має характер абстрактно-композиційного мислення (шахи, шашки та ін.).

У цій статті висвітлено аналіз теоретичної підготовки в таких видах спорту: настільний теніс, волейбол, гірськолижний спорт, стрільба з лука та шахи (табл.).

Таблиця

**Частка теоретичної підготовки
в системі багаторічного вдосконалення спортсменів
(на прикладі окремих видів спорту), %**

Вид спорту	Етапи багаторічної підготовки			
	початкова підготовка	попередня базова підготовка	спеціалізована базова підготовка	підготовка до вищих досягнень
Настільний теніс	2,6–2,4	3,2–1,9	1,9–1,6	1,6
Волейбол	1,9–3,6	4,4–3,5	3,5–3,6	2,5
Гірськолижний спорт	3,2	3,0–1,5	1,7–1,5	1,3
Стрільба з лука	2,2–1,9	2,2–1,6	1,8–1,5	1,3
Шахи	42,9	43,4–44,5	44,7–45,1	43,1–45,2

Можна спостерігати, що в атлетичних видах спорту, пов'язаних з активною граничною руховою діяльністю спортсмена, присутнє недооцінювання цієї сторони підготовки спортсменів. При цьому в шахах, де діяльність спортсмена має характер абстрактно-композиційного мислення, природно підвищений обсяг. Однак й у першому, й у другому випадках теоретична підготовка має низку структурних в змістовних недоліків.

Аналіз та узагальнення структури і змісту навчальних програм, спрямований на визначення різних аспектів теоретичної підготовки, вказав на наявність значної кількості недоліків при плануванні та реалізації цієї сторони підготовки спортсменів у багаторічному тренувальному процесі.

При цьому недоліком навчальної програми з настільного тенісу можна вважати відсутність акцентів у змісті знань із вивчення основ фізіологічних механізмів впливу різних вправ на рівень фізичної підготовленості. Окрім цього, вважаємо частково некоректним формулювання назви однієї з категорій знань «Настанови гравцям перед змаганнями та розгляд проведених ігор». Причиною цього є те, що спортсмени не мали б корегувати передстартовий стан своїх колег [5]. Зайвим, на наш погляд, також є надання знань спортсменам про журнал роботи тренера, оскільки вони безпосередньо не вирішують основні та допоміжні завдання системи підготовки спортсменів у настільному тенісі.

Необхідно наголосити на зміщенні акцентів у теоретичній підготовці спортсменів у цьому виді спорту за рахунок уведення категорії знань «Виховання морально-вольових якостей та психологічна підготовка гравців з настільного тенісу». Відзначимо, що із задекларованих у ній знань тільки стисла характеристика морально-вольових якостей, їх роль у підготовці гравця заслуговують на вивчення у межах теоретичної підготовки. Інша частина запропонованих знань (виховання волі, активності, дотримання режиму, розвиток уваги, методи та засоби розвитку вольових якостей тощо) належить виключно до психологічної підготовки та має реалізовуватися, власне на цьому етапі підготовки системи багаторічного вдосконалення спортсменів.

Варто зазначити, що незбалансованим виглядає розподіл програмного матеріалу, де на вісім годин річного обсягу теоретичної підготовки припадає 21 тема з 8 категорій знань у настільному тенісі.

Одним із базових компонентів формування будь-якої зі сторін підготовленості спортсменів є контроль, критерії якого у випадку теоретичної підготовки є невизначеними.

При зазначених малих обсягах виокремлених для теоретичної підготовки спортсменів у настільному тенісі в навчально-тренувальних групах, тематика за категоріями та блоками інформації є об'ємною. Це дозволяє стверджувати про невідповідність планування розділу теоретичної підготовки для спортсменів навчально-тренувальних груп у настільному тенісі. Водночас виявлена ситуація провокує актуальні дослідження для компромісних вирішень за-

вдань підготовки спортсменів у цьому виді спорту. З одного боку, необхідно здійснити якісну передачу інформаційного матеріалу з значної кількості категорій та блоків знань, а з іншого уникнути надмірного збільшення сумарних обсягів тренувальної роботи [5, 8, 9].

Суттєвою прогалиною системи підготовки волейболістів (за навчальною програмою [1]) варто вважати відсутність організованої й об'єктивної системи контролю теоретичної підготовки спортсменів. Порівняно з іншими сторонами підготовки, в яких зазначені основні засоби контролю та їх кількісні чи якісні показники при розгляді контролю теоретичної підготовки на всіх етапах багаторічного вдосконалення вказано, що контроль повинен відбуватися під час бесід навчально-тренувального процесу.

Можна стверджувати про наявність дублювання основних проблем у плануванні та розподілі теоретичної підготовки на першому та другому роках навчання групи початкової підготовки. Беззаперечним є те, що обсяг інформації суттєво перевищує можливості її розподілу у виділених годинах і зменшує ефективність засвоєння інформації у зв'язку з об'єктивними чинниками її сприйняття [6]. Окрім того окремі поняття та їх засвоєння можуть бути ускладнені прогалинами при реалізації теоретичної підготовки на першому році навчання.

Таким чином, можна зробити низку узагальнень, пов'язаних із тим, що навчальна програма з волейболу [1] в частині теоретичної підготовки спортсменів передбачає розгляд значної кількості професійно-орієнтованих категорій інформації з широким діапазоном інформаційних блоків та окремих тем. При цьому у більшості етапів системи підготовки спортсменів-волейболістів відсутнє врахування індивідуальних (вікових, кваліфікаційних, психологічних та ін.) характеристик суб'єктів навчально-тренувального процесу. Негативним чинником зазначеної програми варто вважати відсутність чітких критеріїв контролю теоретичної підготовки спортсменів та чималу залежність теоретичної підготовки як самостійного розділу системи багаторічної підготовки від суб'єктивних чинників особистості тренера.

У підготовці спортсменів у гірськолижному спорті [2] присутні недоречності, пов'язані зі значним зміщенням акцентів у підготовці кваліфікованих спортсменів. Адже перед тим, як розпочинати інструкторську та суддівську практику, необхідно ґрунтовно оволодіти знаннями з відповідних категорій та усвідомлювати зміст наданої інформації, що враховуючи вікові та розумові можливості юних спортсменів є ускладненим. Відображення цього відсутнє у пропонованому нормативному документі [2].

Узагальнення даних аналізу нормативно-правового документа системи підготовки спортсменів-гірськолижників указало і на інші суттєві недоліки. Вони стосуються того, що в розглянутій навчальній програмі з гірськолижного спорту відсутні методи, засоби та в цілому контроль теоретичної підготовки спортсменів на всіх етапах навчально-тренувального процесу. Також на всіх етапах навчання та у групах ДЮСШ інформаційний матеріал із теоретичної підготовки подається виключно у під час занять. Поза увагою укладачів програми [2] залишається надзвичайно потужний чинник щодо форм проведення, власне окремі та самостійні заняття з теоретичної підготовки [3; 8]. Варто зазначити, що відсутня чітка структуризація категорій інформації (тем, блоків) у теоретичній підготовці, що підтверджує відсутність концептуальних основ цієї сторони підготовки у спорті в цілому та гірськолижному спорті зокрема. Доповненням до цього є те, що на більш пізніх етапах підготовки (групи підготовки до вищих досягнень) спортсменам пропонується для оволодіння значний масив інформації, який фізично не може бути викладений у запропонованих для теоретичної підготовки обсягах тренувальної діяльності.

Варто зазначити, що на етапі підготовки до вищих досягнень теоретична підготовка стрільців із лука [7] отримала ще більш непередбачуване представлення. Категорії й окремі блоки інформації, які отримали висвітлення на цьому етапі мали мало спільного з попередніми етапами. Можна стверджувати про відсутність послідовності розгляду окремих спеціальних знань спортсменів та урахування кваліфікаційного їх рівня. Очевидним є прагматичний підхід до розгляду теоретичної підготовки. Явним представляється те, що автори намагаються номінально обговорити увесь спектр питань, який може уособлювати в собі теоретичну підготовку спортсменів без її належного аналітичного розгляду. Таким чином, можна стверджу-

вати, що в концепції теоретичної підготовки у спорті варто розглядати принципу наслідуваності теоретичної інформації, який дозволить систематизувати та планомірно вирішувати проблемні питання формування теоретичної підготовленості спортсменів, у тому числі – стрільців із лука [8, 9].

Парадоксальним у підготовці шахістів є те, що автори [10] не розкривають ні структури, ні змісту теоретичної підготовки та загалом навчально-тренувального процесу на етапі підготовки до вищих досягнень.

Незважаючи на обсяг теоретичної підготовки, що значно перевищує інші види спорту, залишається поза увагою велике коло значущих для спортивної діяльності категорій інформації, які повинні передаватися в умовах навчально-тренувального процесу. Варто зазначити, що присутнє домінантне переважання специфічної тематики (технічна, тактична підготовка) у структурі та змісті теоретичної підготовки в цьому виді спорту. Відсутні категорії інформації, які розкривають соціальну, гуманістичну, нормативну, життєзбережну сторони підготовки спортсменів, основи методики тренувань, суддівства, організації змагань тощо.

Таким чином, узагальнення виявлених недоліків теоретичної підготовки в окремих видах спорту на сучасному етапі можна виразити в такому:

- значна кількість знань, яку має сформувати тренер призводить до нівелювання інтересу тренера до реалізації теоретичної підготовки, окрім цього значно підвищує вимоги, фактично унеможливорює відповідний рівень підготовленості тренера з певного виду спорту;
- у запропонованих навчальних програмах із цих видів спорту відсутнє наслідування інформації, тобто логічний взаємозв'язок окремих категорій і блоків інформації, що розглядаються на різних послідовних етапах багаторічної підготовки спортсменів;
- відсутнє врахування логічної послідовності, пов'язаної з вивченням, закріпленням (оволодінням) матеріалу, його повторенням і контролем;
- відсутні блоки соціально-гуманістичної спрямованості, наприклад, такі як олімпійська освіта та спорт інвалідів;
- відсутність урахування індивідуальних і вікових особливостей сприймання інформації спортсменів;
- відсутність наукового обґрунтування теоретичної підготовки на більш пізніх етапах багаторічної підготовки (максимальної реалізації індивідуальних можливостей, збереження вищих досягнень, поступового зниження результатів і виходу зі спорту).

Висновок. У зв'язку з наявністю протиріччя між існуванням теоретичної підготовки як відносно самостійної сторони підготовки в системі багаторічного вдосконалення спортсменів, відображенням цього в навчальних програмах з певних видів спорту та відсутністю належного їй науково-методичного обґрунтування виокремлюється актуальна науково-прикладна проблема створення концептуальних основ теоретичної підготовки у спорті.

Проблематика теоретичної підготовки визначається необхідністю її структурно-функціональних змін, формування моделей систем знань спортсменів у різних групах видів спорту та на різних етапах багаторічної підготовки, розробці комплексу засобів і методів реалізації на різних етапах багаторічної підготовки, методології впровадження, інтеграції в систему підготовки фахівців спорту.

Перспективи подальших досліджень передбачають визначення напрямів удосконалення теоретичної підготовки спортсменів.

Список літератури

1. Волейбол : навч. програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл та шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю / В. В. Туровський, М. О. Носко, О. В. Осадчий, С. В. Гуркуша, Л. В. Жула – К., 2009. – 138 с.
2. Гірськолижний спорт : навч. програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл та шкіл вищої спортивної майстерності / В. Л. Соболев, Б. А. Брюханов. – К., 2001. – 114 с.

3. *Задорожна О.* Значущість компонентів теоретичної підготовки фехтувальників на різних етапах багаторічного удосконалення / Ольга Задорожна, Мар'ян Пітин // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2012. – № 1. – С. 212 – 215.
4. *Матвеев Л. П.* Общая теория спорта и ее прикладные аспекты / Л. П. Матвеев. – М. : Известия, 2001. – 334 с.
5. Настільний теніс : навч. програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл та шкіл вищої спортивної майстерності / Гришко Л. Г. – К., 2000. – 86 с.
6. *Платонов В. Н.* Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учеб. тренера высш. квалификации / Платонов В. Н. – К. : Олимпийская литература, 2004 – 584 с.
7. Стрільба з лука : навч. програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл та шкіл вищої спортивної майстерності / В. В. Ткач, О. А. Лучкевич. – К., 2010. – 44 с.
8. Особенности теоретической подготовки горнолыжников. Пути повышения спортивного мастерства горнолыжников : метод. реком. для тренеров по горнолыжному спорту / Т. А. Третилова, В. М. Мухин В. В. Строкатов, К. И. Радыгина. – Л. : ЛГИФК, 1982. – С. 3–5.
9. Теоретическая подготовка юных спортсменов : пособие для тренеров ДЮСШ / Буйлин Ю. Ф., Знаменская З. И., Курамшин Ю. Ф. [и др.]; под ред. Буйлина Ю. Ф., Курамшина Ю. Ф. – М. : Физкультура и спорт, 1981. – 192 с.
10. Шахи : навч. програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл та шкіл вищої спортивної майстерності / В. Г. Березін, Л. В. Тимошенко, І. Р. Захарчук. – К., 2008. – 142 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2013